

Albina AUKSORIŪTĖ
Lietuvių kalbos institutas

KELETAS L. IVINSKIO AUGALŲ PAVADINIMŲ

Nuo seno Lietuvoje augančių augalų pavadinimai mums yra įprasti ir žinomi, botanikos specialistų gana gerai sutvarkyti, tačiau atvežami augalai gana dažnai vadinami aplietuvintu lotynišku pavadinimu, kai nerandama, o kartais ir neieškoma tokio augalo vardo lietuviško pakaito.

Sis straipsnis tėsia straipsnių, išspausdintų *Terminologijos* nr. 6 ir 8, temą apie gėlių pavadinimus (Vainauskienė 2000: 98–104; Gaivenis 2001: 140–142). Daugiausia šia tema yra rašęs K. Gaivenis ir siūlęs dažniausiai naujai sudarytų lietuviškų augalų vardų (Gaivenis 1997: 46–48; 2001: 140–142). Gerai sudaryti ir motyvuoti naujadarai puikiausiai galėtų pakeisti lotyniškus skolinius, tačiau ne visuomet būtina kurti naujadarus, galima būtų prisiminti ir pirmųjų lietuviškų augalų pavadinimų kūrėjų, tokį kaip J. A. Pabréža, L. Ivinskis, siūlytus vardus ir kai kuriuos iš jų teikti vartoti. Šiame straipsnelyje aptariami kai kurie XIX a. švietėjo žemaičio Lauryno Ivinskio sukurti augalų, kuriems pavadinti dabar vartoja aplietuvinti lotyniški pavadinimai, vardai.

L. Ivinskis savo didžiausio gamtos mokslų darbo *Prigimtūmenė* antrojoje dalyje *Žolėmina* pateikė sisteminę grybų ir augalų sąrašą, kuriame įvardijo daugiau kaip 2520 genčių (plačiau žr. Jankevičius, Jankevičienė 1962: 151–163; Auksoriūtė 1998a: 102–110; 1998b: 32–40). Iš šio rankraščio straipsnyje ir duodami L. Ivinskio siūlyti augalų vardai.

K. Gaivenis straipsnyje „Keletas pastabų apie sistematikos terminų“ kai kuriems lotyniškiems skoliniams pakeisti pasiūlė naujadaru: *pluoštažiēdė* (*Veltheimia*), *papartūnas* (*Pteris*), *žiedūnėlė* (*Exacum*) (Gaivenis 2001: 141–142). Tačiau toms pačioms gentims pavadinti randame lietuviškų vardų ir L. Ivinskio rankraštyje, pvz.: *Veltheimia – žālsviēsis – žalsvēsis* (: žalsvas + -ēsis), *Pteris – plunksneris – plunksnerys* (: plunksna + -erys), *Exacum – sūblas – sūblas*. Pastarojo L. Ivinskio pavadinimo daryba neaiški: nežinomas pamatinis žodis ir neaiš-

kus darybos formantas, tačiau pirmųjų dviejų darybą galima atsekti, nors jų motyvacija netiksli. Aiškios darybos ir tiksliai motyvuoti K. Gaivenio pateikti pavadinimai galėtų greičiau įeiti į vartoseną nei neįprasti, daugiau kaip prieš 130 metų L. Ivinskio pateikti augalų vardai. Tačiau kai kurie L. Ivinskio vartoti pavadinimai galėtų pakerti šiandien vartojamus aplietuvintus lotyniškus vardus. Pvz.:

Adiantas (*Adiantum*) – *skarūnis* ~ *skarūnis* (: *skarti* + *-ūnis*). Šis papartis turbūt taip pavadintas dėl karpytų lapų. Priesagą *-ūnis* L. Ivinskis paėmė iš savo gimtosios žemaičių dūnininkų patarmės. *Prigimtūmenėje* jis pateikė gana daug augalų pavadinimų, sudarytų su šia priesaga.

Celiozija (*Celosia*) – (lenk. *Grzebionatka*, kurzy grzebień), *skiauterūnas* ~ *skiauterūnas* (: *skiauterę* + *-ūnas*). Tai burnotinių šeimos gėlė, kurios žiedynas panašus į gaidžio skiauterę, taigi sudarant pavadinimą motyvuotai pasirinktas pamatinis žodis ir gana produktyvus darybos formantas.

Etionema (*Aethionema*) – (vok. *Steinkresse*), *àntkuolis* ~ *antkūlis* (: *ant-* + *kūlis* „akmuo“). Gėlė auginama alpinariumuose, tad motyvacija aiški.

Heliotropas (*Heliotropium*) – (lenk. *Tomilek*, *słońcokwiat*, *słonecznica*, *brodawnik*, vok. *Sonnenwende*), *kwepené* ~ *kvepené* (: *kvepia* + *-ené*). Augalo žiedai krypsta į saulę, tad jam pavadinti labiau motyvuotas būtų L. Ivinskio naujadaras *saulėtra*, pateiktas LBŽ 1938 (: *saulė* + *-étra*), tik jis sudarytas su labai reta priesaga *-tra*, nors ji, pasak P. Skardžiaus, veikiausiai paveldėta iš senovės (Skardžius 1996: 301).

Tiarele (*Tiarella*) – (lenk. *Ciekławka*), *łaszūklis* ~ *lašūklis* (: *lašas* + *-ūklis*). Šio pavadinimo pamatinį žodį L. Ivinskis turbūt paėmė sekdamas lenkų kalbos atitikmeniu (lenk. *ciec* – „tekėti, lašeti“, *ciekły* – „skystas, tekamas, takus“). Priesagos *-ūklis* vediniai, kaip ir miénatosios *-ūnis*, būdingi žemaičiams (Vitkauskas 1977: 102–104).

2000, 2001 ir 2002 m. kataloguose „Florexit pavasaris“ rasta daug reklamuojamų augalų rūsių pavadinimų, kurių gentys įvardijamos lotyniškais skoliniais, neieškoma lietuviškų pakaitų. Kai kuriems iš jų jau L. Ivinskis buvo davės lietuviškus vardus, tad vertėtų juos prisiminti. Pvz.:

Agapantas (*Agapanthus* < gr. *agape* – „meilė, pomėgis“, *anthos* –

„žiedas“ BVŽ 1998) – česnakinių (*Alliaceae*) šeimos iš Pietų Afrikos kilęs stambus ir puošnus augalas, turintis stačius ir tvirtus stiebus, jų žiedydas skėčio pavidalo, lapai siauri, ilgi. Kataloguose nevienodai pateikti šio augalo rūšių pavadinimai: 2000 m. kataloge *Agapanthus africanus* rūšis pavadinta *skėtiniai agapantu*, o 2001 m. kataloge tai pačiai rūšiai įvardyti vartojamas terminas *afrikinis agapantas* (BVŽ – *skėtinis agapantas*). L. Ivinskis šiam augalui suteikė vardą *pakeltis* ~ *pakeltis* (: *pakelia* + *-tis*), galbūt jis aptariamą augalą taip pavadino dėl aukšciau virš lapų pakeltų žiedynų.

Aroninių (*Araceae*) šeimos daugiametis augalas *italinis aronas* (*Arum italicum*) mégstamas dėl gražių žalių lapų su kreminės spalvos gylsmis ir originalaus žiedo bei vaisyno. L. Ivinskis jo gentį pavadino *razgītras* ~ *razgytras* (: *razgē* + *-tras*) (lenk. *Obrazki, aronek*). Šis pavadinimas sudarytas su jau minėta priesaga *-tra*, o pamatiniu žodžiu paimtas žemaičių vartojamas veiksmažodis *razgytis* „pintis, painiotis“ (LKŽ XI 1978).

Daugiametis žolinis šakniastiebinis augalas *kana* (*Canna*) turi ne-paprastai gražius žiedus ir lapus, jis žydi visą vasarą. Nužydėjus užsi-mezga vaisius – déžutė su didelėmis tamsiai rudomis sėklomis. Jos rūšis *indinė kana* (*Canna indica*) dažniausiai auginama gelynuose, galima auginti ir balkonuose. Šią kaninių (*Cannaceae*) šeimai priskiriamą gélę J. A. Pabréža vadino pypyte LBŽ, o L. Ivinskis jai pavadinti pateikė terminą *lèndrieliē* ~ *lendrēlē* (: *lendrē* „nendrē“ (DūnŽ 1976: 172) + *-élé*) (lenk. *Pociorecznik, kwiatotrzcina, trzcinokwiat*), tikriausiai sekdamas lenkiškais atitikmenimis (lenk. *trzcina* „nendrē“).

Kaparinių (*Capparaceae*) šeimos gélėi *kleomei* (*Cleome*), kilusiai iš Pietų Amerikos, L. Ivinskis davė vardą *pònarwis* ~ *ponarvis* (: *po-* + *narvas*). Pavadinimo motyvacija neaiški. Kataloguose reklamuojama šio augalo rūšis *dygioji kleomė* (*Cleome spinosa*), tai aukštaūgė vasarinė gélė, kurios žiedai gali būti balti, rožiniai, vyšnios raudonumo arba violetiniai, stiebų viršūnėse susitelkę į daugiažiedes, aukštyn augančias kekes.

Gomfrena (*Gomphrena*) – burnotinių (*Amaranthaceae*) šeimos sau-lémėgė nereikli pievų gélė, ypač tinkta sausoms puokštėms daryti. Vienmetis pūkuotalapis augalas turi ryškiai žalius lapus ir po vieną arba kelias baltas, rausvas ar raudonai violetines žiedų burbuoles

ant stačių, tvirtų stiebų. Jai pavadinti *Prigimtūmenėje* pateiktas vardas *sègluwiš ~ segluvys*. Daryba neaiški. Dažniausiai auginama *dobilinė gomfrena* (*Gomphrena globosa*) BVŽ, tik ši rūšis ne visuose leidiniuose vienodai vadinama, pavyzdžiui, vartojoamas verstinis rūšinis dėmuo *rutulinė gomfrena* (TG 1996: 112).

Įvairuoja leidiniuose *miglinių* (varpinių) (*Poaceae (Gramineae)*) šeimos augalo rūšies pavadinimo rašyba: vienur *kiaušininis lagūras* (BVŽ; TG 1996: 143), kitur *kiaušininis laguras* (2002 m. „Florexit pavasaris“). Šios žolės lapai apaugę švelniais plaukeliais, plokšti, trumpas ir tankus žiedynas primena kiškio uodegą. L. Ivinskis aptariamai genčiai (*Lagurus* <gr. *lagos* – „kiškis“, *oyra* – „uodega“ BVŽ) pavadinti vartojo neaiškios darybos žodį *sziewis ~ šievis*.

Agavinių (*Agavaceae*) šeimos daugiamečiam žoliniam augalui *kviapajai tuberozai* (*Polianthes tuberosa*, lot. *Polianthes* <gr. *polios* – „balkšvas“, *anthos* – „žiedas“ BVŽ), dažniausiai auginamai kambariuose, būdingi maloniai kvepiantys žiedai. *Prigimtūmenėje* pateiktas pavadinimas *gausūtwis ~ gausūtvis* (: *gausus* + *-ūtvis*) (lenk. *Wielotka*). Pamatinis žodis gali būti pasirinktas arba sekant lenkišką pavadinimą (lenk. *wielki* „didelis, didis“), arba dėl gausių jo žiedų, o darybos fomantas *-ūtvis* – neįprastas ir nebūdingas lietuvių kalbai.

Budlėjinių (*Buddlejaceae*) šeimos krūmas *budlėja* yra kilęs iš Kinijos. Jo rūšis *Davido budlėja* (*Buddleja davidii*) auga greitai ir beveik visur, net skurdžioje dirvoje, turi savitą formą ir pailgus, tankius žiedynus. Šio augalo genčiai pavadinti L. Ivinskis teikė terminą *sājstris ~ saistris* (?: *saistē* „raišiojo, tvirtino, kabinėjosi“ + *-ris*). Vardo motyvacija nelabai aiški.

Kriptomerija (*Cryptomeria* <gr. *kryptos* – „paslėptas, apsaugotas“, *meros* – „dalies“ BVŽ) – Rytų Azijoje paplitęs *taksodinių* (*Taxodiaceae*) šeimos medis, kurio rūšis *japoninė kriptomerija* (*Cryptomeria japonica*) auginama ir pas mus. L. Ivinskis gentį įvardijo neaiškios darybos ir motyvacijos žodžiu *nertiš ~ nertys* (?: *nerti* + *-tys*).

Aptartieji augalai įtraukti į *Botanikos vardų žodyną*, kuriame jiems pavadinti, kaip ir kataloguose, pateikti lotyniški skoliniai. Dar keturių augalų nėra minėtame žodyne, o „Florexit pavasaryje“ šie augalai taip pat vadinami lotyniškais skoliniais. L. Ivinskis jiems įvardyti *Prigimtūmenėje* pateikė savo sudarytus pavadinimus.

Kardiospermus (Cardiospermum) – vienmetis vijoklinis augalas, kurio dekoratyvios pūsliskos širdelės formos plėnelės iki 3 cm skersmens išsilaiako nuo liepos mén. iki šalnų. Jis tinka balkonams, sieneiems apželdinti, sausoms puokštėms daryti. Šiam augalui pavadinti L. Ivinskis davė gražų lietuvišką vardą – *szirdoklė* ~ *širdoklė* (: *širdis* + *-oklė*) (lenk. *Serdusznik*, *serduszek*). Priesagos *-oklis* vardažodiniai vediniai yra reti, bendrinei kalbai jie yra šiek tiek pažįstami tik kaip augalų pavadinimai (LKG 1965: 358).

Kataloguose reklamuojamos dvi svogūninės gélės *eukomio* rūšys: *dvispalvis eukomis* (*Eucomis bicolor*) ir *rudeninis eukomis* (*Eucomis autumnalis*), kurias galima auginti darželiuose. Knygoje „Gélės mūsų namuose“ aprašyta kita šio augalo rūšis – *Eucomis comosa* (GMN 2001: 30), kurios nurodytas tik lotyniškas pavadinimas. Tai svogūninis augalas su mésingų, blyškiai žalių lapų skrotele ir stačiomis, tankiomis žiedų kekémis, kurios žydi vasaros pabaigoje, o žiemą ši gélė ilisi. Aptartojo augalo gentį L. Ivinskis vadino terminu *pröplāukis* ~ *proplaukis* (: *pro-* + *plaukas*) (lenk. *Warkocznica*) galbūt sekdamas lenkišku terminu (lenk. *warkocz* – „kasa“), bet priešdėlio *pro-* motyvacija neaiški.

Švelnioji molucela – vienmetė gélė, tinkama gelynuose auginti ir sausoms puokštėms daryti. *Prigimtūmenėje* šiai genčiai duotas neaiškios darybos vardas *dòmietis* ~ *dométis* (*Molucella*). Darybos formantą *-étis* būtų galima išskirti, tačiau nežinomas pamatinis žodis.

L. Ivinskio siūlytu lietuvišku vardu *gražulas* galima būtų vadinti *kalikarpq* (*Callicarpa bodinieri*, plg. gr. *kallos* – „grožis“, *karpos* – „vaisius“) – krūmą, sodinamą dėl tankiai augančių, puošnių, gražios spalvos uogų, liekančių ant krūmo net ir lapams nukritus. Aptariamo augalo pavadinimą *grāžulas* ~ *gražulas* (: *gražus* + *-ulas*) L. Ivinskis sudarė su priesaga *-ulas*, kuri „daugiausia reiškia konkretų veiksmo rezultatą, įrankį ar šiaip kokį daiktą“ (Skardžius 1996: 184).

Reikėtų paminėti dar kelias kambarines gélės, aprašytas knygose *Gélės mūsų namuose* ir *Kambarinės gélės*, pavadintas aplietuvintais lotyniškais vardais. L. Ivinskis *Prigimtūmenėje* joms įvardyti pateiké savo sudarytus žodžius.

Achimenė (GMN 2001: 26, 34; KG 1997: 130) (*Achimenes* < gr. *a* – „ne“, *cheinon* – „žiema“ BVŽ) – tai gentis, skiriama gesnerijinių (*Ges-*

neriaceae) šeimai, turinti keletą rūšių, žydinčių visų atspalvių rožiniais, purpuriniais, geltonais ir baltais žiedais. Žiemą jų stiebas nudžiūsta, o pavasarį vėl atželia. L. Ivinskis šiai gėlei suteikė pavadinimą *žiblōnis* ~ *žyblonis* (?: *žiblōtis* „išidegti“ (LKŽ XX) + *-onis*) (lenk. *Ogniplon*) galbūt sekdamas lenkišku pavadinimu (lenk. *ognić się* – „degti, liepsnoti; blykseti“), bet daryba nėra visai aiški.

Prigimtūmenėje pateiktas terminas *szwēlnas* ~ *švelnas* (: *švelnus* + *-as*) *Cineraria* genčiai įvardyti. Minimos genties rūšis knygoje *Gélès mūsų namuose* vadina *mišriaja cineraria* (GMN 2001: 75). Ji žydi nuo žiemos iki pavasario, dideli lapai auga skrotele, virš jų iškyla ilgai išsilankantys dideli saulūčių tipo įvairių spalvų žiedai.

Gardenia jasminoides (KG 1997: 183) rūsis pateikta be rūšinio pažymonio – tik *gardenija*. Žydi dideliais pilnaviduriais baltais arba kreminiais žiedais, išsimėčiusiais tankiame visžaliame krūmelyje. L. Ivinskis šią gentį vadino žodžiu *kùmpotris* ~ *kumpotris* (?: *kumpas*, „lenktas, kreivas“ + *-otris*).

Stefanotis (*Stephanotis* < gr. *stephanos* – „vainikas, karūna“, *oys, otos* – „ausis“ BVŽ) – *klemalinių* (*Aclepiadaceae*) šeimos vijoklinis augalas, kuriam pavadinti L. Ivinskis vartojo neaiškų terminą *stāpas* ~ *stapas*. Jo rūsis *gausiažiedis stefanotis* (*Stephanotis floribunda*) (GMN 2001: 25) pavasarį ir vasarą žydi kekėmis svaigiai kvapių, į žvaigždutes panašių baltų ir rausvų žiedelių, jo lapai apvalaini, blizgantys. Minėtoje knygoje *Kambarinės* gélès pateiktas tik lotyniškas šios genties pavadinimas *Stephanotis floribunda* (KG 1997: 236).

Taigi daugiau kaip prieš 130 metų žemaitis Laurynas Ivinskis kai kuriems augalamams, kurie šiandien įvairoje literatūroje įvardijami lotyniškais skoliniais, pavadinti vartojo savo sukurtus lietuviškus terminus. Straipsnelyje aptartus L. Ivinskio naujadarus galima suskirstyti į tris grupeles, vieni jų – neaiškios darybos ir (ar) motyvacijos (*sūblas, segluvys, šievis, saistris, nertys, dométis, stapas*), tad kažin, ar šiandien galėtų pakeisti jau vartojamus aplietuvintus lotyniškus pavadinimus. Antrosios augalų vardų grupelės daryba gana aiški, tik netiksli jų motyvacija (*žalsvėsis, plunksnerys, antkūlis, kvepenė, pakelčias, ponarvis, proplaukis, žyblonis, kumpotris*), šie pavadinimai įdomūs individualios L. Ivinskio darybos pavyzdžiai. Treti – aiškios darybos ir motyvuoti L. Ivinskio naujadarai (*skarūnis, skiauterūnas, saulėtra*,

lašūklis, širdöklė, gražūlas) – galėtų pakeisti šiandien vartojamus lotyniškus skolinius. Prie šių galima skirti dar du augalų vardus, tik pakeista ir prie bendrinės kalbos pritaikyta forma: *razgytras* > *raizgýras* ir *lendrélė* > *lendrélė*.

Tad tiek specialistams botanikams, tiek aptariamos srities vertėjams reikėtų pavartyti L. Ivinskio ar J. A. Pabréžos rankraščius, kuriuose galima rasti įdomių ir vertingų dalykų, o ne eiti lengviausiu keliu ir skolintis lotyniškus pavadinimus.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- Aukšoriūtė A. 1998a: Lauryno Ivinskio rankraščiai Krokuvoje. – *Terminologija* 5.
- Aukšoriūtė A. 1998b: Terminologinis Lauryno Ivinskio palikimas. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 40.
- BVŽ 1998: *Botanikos vardų žodynas*. Sud. R. Jankevičienė, Vilnius.
- DūnŽ 1976: *Vitkauskas V. Šiaurės ryty dūnininkų šnekų žodynas*, Vilnius.
- Gaienės 1997: Siūlome kelis lietuviškus gėlių pavadinimus. – *Kalbos kultūra* 69.
- Gaienės 2001: Keletas pastabų apie sistematikos terminiją. – *Terminologija* 8.
- GMN 2001: Roy Lancaster, Matthew Biggs. *Gėlės mūsu namuose*, Vilnius.
- Jankevičius K., Jankevičienė R. 1962: Kai kurie nauji duomenys apie L. Ivinskio darbus lietuviškos botanikos terminijos srityje. – *Botanikos klausimai* 2.
- KG 1997: Peter McHoy. *Kambarinės gėlės*, Vilnius.
- LBŽ 1938: *Lietuviškas botanikos žodynas*. Red. J. Dagys, Kaunas.
- LKG 1965: *Lietuvių kalbos gramatika* 1, Vilnius.
- LKŽ 1978: *Lietuvių kalbos žodynas* 11, Vilnius.
- LKŽ 2002: *Lietuvių kalbos žodynas* 20, Vilnius.
- Skardžius P. 1996: *Rinktiniai raštai: Lietuvių kalbos žodžių daryba*, Vilnius.
- TG 1996: Halina Heic. *Tarp gėlių: balkono gėlės ir stambieji augalai*, Vilnius.
- Vainauskienė D. 2000: Apie gėlių, jų spalvų pavadinimus ir kitus dalykus. – *Terminologija* 6.
- Vitkauskas V. 1977: Šiaurės ryty žemaičių dūnininkų kai kurie morfonemių dialektizmai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 17.

A FEW OF LAURYNAS IVINSKIS' NAMES OF PLANTS

Summary

The paper deals with a few plants, which in various writings are named using Latin borrowings. Laurynas Ivinskis, an educator of the 19th century, in his manu-

script *Prigimtūmenė* had named the mentioned plants using Lithuanian neologisms. This article also discusses the names given by Ivinskis. Some of names used by Ivinskis have uncertain formation and motivation (*domėtis*, *nertys*, *saistris*, *segluvys*, *stapas*, *sūblas*, *šievis*), other names have clear formation, but motivation is inexact/inaccurate (*antkūlis*, *kvepenė*, *kumpotris*, *pakeltis*, *plunksnerys*, *ponarvis*, *proplaukis*, *razgytras*, *žalsvėsis*, *žyblonis*), and the third group of names have both formation and motivation clear (*gražulas*, *lašūklis*, *lendrelė*, *saulėtra*, *skarūnis*, *skiauterūnas*, *širdoklė*). The names of the latter group could replace the Latin borrowings used at the present.

Albina AUKSORIŪTĖ
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-2055 Vilnius
E. paštas albinaa@ktl.mii.lt

Gauta 2002-09-16